

Johano Ferdinando Kelkio poemos *Lietuvininkai* intertekstiniai ryšiai: Kristijono Gotlybo Milkaus poema *Pilkainis*

ŽAVINTA SIDABRAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
<https://ror.org/050gfgn67>
sidabraite@liti.lt
<https://orcid.org/0000-0002-6138-6176>

ANOTACIJA. Johano Ferdinando Kelkio (Johann Ferdinand Kelch, 1801–1877) istorinė poema *Lietuvininkai*, parašyta XIX a. antroje pusėje, pirmą kartą publikuota Martyno Jankaus rengtame ir jo spaustuvėje Bitėnuose leistame mėnesiniame žurnale *Saulėteka* (1900, Nr. 8–9). Apie glaudžias poemos sąsajas su XIX a. pradžioje išspausdinta Kristijono Gotlybo Milkaus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807) istorine poema *Pilkainis* Prūsijos Lietuvos raštijos tyrinėtojų imta kalbėti XX a. antroje pusėje. Ta pati abiejų poemų istorinė tema, eilėdara, beveik identiška pradžiai ir kitos į Kelkio poemą kūrybiškai integruotos tekstinės perėmos – citatos ar nežymiai redaguotos citatos iš Milkaus poemos – suteikia pagrindo kalbėti apie Kelkio poemos intertekstualumą, tarptekstinius šių kūrinių ryšius ir iš jų kylančią naują reikšmę.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Prūsijos Lietuvos literatūra; istorinė poema; tekstinė perėma; tarptekstiniai ryšiai; christianizacija.

Johanno Ferdinando Kelkio (Johann Ferdinand Kelch, 1801–1877) poema *Lietuvininkai*, parašyta XIX a. antroje pusėje, pirmą kartą publikuota

Received: 21/11/2024. **Accepted:** 02/12/2024.

Copyright © 2024 Žavinta Sidabraitė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Martyno Jankaus (1858–1946) rengtame ir jo spaustuvėje Bitėnuose leista-me mėnesiniame žurnale *Saulėteka* (1900, Nr. 8–9)¹. Tai 472 eilučių istorinė poema, parašyta ketureiliu kryžmiškai surimuotu jambu.

1 pav. *Saulėteka*, 1900, Nr. 8–9, antraštinio puslapio fragmentas. Šiame numeryje buvo išspausdinta Johano Ferdinando Kelkio poema *Lietuvinkai*, p. 224–229; NMMB (<https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1C1Boo0o481398-1900-Nr.8-9>)

Pirmasis Kelkio poemos publikuotojas Jankus, parašęs kritiškus komentarus skelbiamam kūriniiui, nė žodžiu neužsiminė apie akivaizdžias *Lietuvinkų* sąsajas su kita Prūsijos Lietuvos istoriją apdainavusia poema – Kristijono Gotlybo Milkaus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807) *Pilkainiu*. Tad manytina, kad Kelkiui kūrybinį impulsą suteikusi Milkaus poema, iš-

¹ Apie publikavimo aplinkybes plačiau žr. Domas Kaunas, „Paaiškinimai. Johanas Ferdinandas Kelkis“, in: *Kaip gėzuols drūts prie Nemunėlio. Iš Mažosios Lietuvos XIX a. – XX a. pradžios lietuvių poezijos*, tekstus parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė Domas Kaunas, Vilnius: Vaga, 1986, p. 383.

spausdinta mažu leidinėliu XIX a. pradžioje², komentarus rašiusiam Jan-
kui tiesiog nebuvo žinoma. Apie *Lietuvininkų* sąsajas su Milkaus *Pilkainiu*
Prūsijos Lietuvos raštijos tyrinėtojų pradėta kalbėti XX a. antroje pusėje.
Dėmesį į poemą apie lietuvininkus kurti sumaniusio Kelkio atspirtį nuo
Milkaus poemos vienas pirmųjų atkreipė lietuvių periodikos tyrėjas, žur-
nalistas, literatūrologas Jonas Bulota (1923–2004). Jo manymu, Kelkis savo
poema gerokai pranoko pirmtaką ir siužeto platumu, ir idėjinio aštrumu³.
Domas Kaunas *Lietuvininkuose* esančias Milkaus *Pilkainio* perėmas pava-
dino „pernelyg drąsiai skolintais posmais“ ir konstatavo autorių atskirais
atvejais pavojingai priartėjus prie plagiato⁴.

Ta pati dviejų poemų istorinė tema, eilėdara, beveik identiška pradžia
ir kitos į Kelkio poemą kūrybiškai integruotos Milkaus poemos tekstinės
perėmos – tikslios ar nežymiai redaguotos citatos – yra bene ryškiausias
XIX a. lietuvių literatūros pavyzdys, akivaizdžiai iliustruojantis intertekstua-
lumo teorijos prielaidą, kad tekstas yra kito teksto „sugėrimo“ ir transfor-
macijos produktas⁵. Šio straipsnio tikslas – remiantis šios teorijos siūloma

² Plačiau žr. Dalia Gargasaitė, „Poema ‘Pilkainis’ – spaudinys“, in: *Gimtas kraštas*, 1982-06-24, nr. 25 (801); Domas Kaunas, „Lietuvininkų eilėraštis: nuo K. G. Milkaus iki I. Simonaitytės“, in: *Kaip qžuols drūts prie Nemunėlio. Iš Mažosios Lietuvos XIX a. – XX a. pradžios lietuvių poezijos*, tekstus parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė Domas Kaunas, Vilnius: Vaga, 1986, p. 7; Idem, *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 249, 312, 356, 358–359; Liucija Citavičiūtė, *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 282–283; Žavinta Sidabraitė, „Kristijonas Gotlybas Milkus: kūryba patvirtinta ištikimybė gimtajam kraštui ir jo kalbai“, in: Žavinta Sidabraitė, Birutė Triškaitė, *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 1: *Vienos šeimos istorija: Mielckes vs. Milkai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022, p. 483.

³ Jonas Bulota, „Lietuvių periodinės spaudos ištakos“, in: *Žurnalistika*, Vilnius, 1974, t. 73, p. 132; Domas Kaunas, „Lietuvinių eilėraščių...“, p. 10; Domas Kaunas, *Mažosios Lietuvos knyga...*, p. 359; Juozas Girdzijauskas, „Kristijonas Gotlybas Milkus“, in: Kristijonas Gotlybas Milkus, *Pilkainis*, parengė Liucija Citavičiūtė, Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1990, p. 33.

⁴ Domas Kaunas, „Lietuvinių eilėraščių...“, p. 10; Idem, *Mažosios Lietuvos knyga...*, p. 359.

⁵ Юлия Кристева, „Бахтин, слово, диалог и роман“, in: *Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму*, перевод с франц., сост., вступ. ст. Г. К. Косикова, М.: ИГ Прогресс, 2000, с. 429 (https://zar-literature.ucoz.ru/magistratura/kristeva_ju-bakhtin-slovo-dialog_i_roman.pdf); Irina Melnikova, *Intertekstualumas: teorija ir praktika*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, p. 32.

metodologine prieiga, atskleisti dviejų Prūsijos Lietuvoje parašytų istorinių poemų – Milkaus *Pilkainio* (XIX a. pr.) ir Kelkio *Lietuvininkų* (XIX a. antra pusė) – tarptekstinius ryšius ir jų kuriamą naują reikšmę⁶.

XIX a. Prūsijos Lietuvoje stiprėjo visų gyvenimo sričių modernizacija: ūkyje ryškėjo technologinė pažanga, modernėjo gyventojų savimonė ir kasdienybės kultūra. Iš miesto ateinančios naujovės dažniausiai skverbėsi kartu su vokiečių kalba. Be to, tolydžio stiprėjo valstybės institucijų vykdoma germanizacijos politika. Šios naujųjų laikų tendencijos neretai kėlė senųjų krašto gyventojų lietuvininkų, daugiausia valstiečių, priešišumą, įtvirtino jų siekį saugoti savo prigimtą kalbą ir nusistovėjusią gyvenimo sanklodą. Turbūt ir dėl to krašte išpopuliarėjo gana konservatyvus religinis pietistinės pakraipos surinkimininkų judėjimas, skatinęs ne tik stiprinti gyventojų religinį įkarštį, bet ir saugoti lietuvių kalbą⁷. Aktyvus šio judėjimo dalyvis buvo ir pats *Lietuvininkų* poemos autorius Kelkis.

XIX a. viduryje, vyraujant tuomečiam bendram Europos susidomėjimui istorija ir bundant Didžiosios Lietuvos tautinėms idėjoms, tapo itin aktuolu permąstyti vokiškoje valstybėje gyvenančių lietuvininkų tautinę, etninę tapatybę, kaip ir laikyseną sparčiai modernėjančiame pasaulyje. Čia atrodo dėsninga Kelkio intencija iš naujo perskaityti ir savaip interpretuoti istorinę Milkaus poemą⁸. Tad *Lietuvininkų* poemos intertekstualumas vertintinas ne kaip sąmoningai autoriaus pasirinktas literatūros metodas, bet kaip savotiška kolektyvinės nesąmonybės veikla⁹.

⁶ Graham Allen, *Intertextuality*, London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2000, p. 1.

⁷ Apie surinkimininkų judėjimo santykį su modernizacija plačiau žr.: Vytautas Kavolis, *Epochų signatūros*, Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1991, p. 74; Žavinta Sidabraitė, „Kai kurios asmens ir bendruomenės modernėjimo tendencijos surinkimininkų literatūroje“, in: *Modernųjų iniciatyvų ir tradicijos dialogas: surinkimininkų judėjimas Prūsijos Lietuvoje*, sudarytoja ir parengėja Inga Strungytė-Liugienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2019, p. 102–143.

⁸ Irina Melnikova, „Intertekstualumas“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos studentams*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 313.

⁹ *Ibid.*, p. 307.

Lietuvininkai.

Surašyta nu J. Kelkio.

Kaip kunigaikščiai pagonių
kampe šim valdžią tebturėjo,
Pirm metų dviejų tūkstančių
Lietuvininkai jau čion krutėjo.

Po tvano nes taip didžėjo,
Kurs wišq swietq iškandino,
Waiškai Noalo sentewjo
Ant žemes wel išganino.

Jr kaip didystės jie pilni
Ant tos mišties aukštos parėjo,
Kad jie ten „forq“ didelį
Jki dangaus pafuri norėjo.

Tai Diews aukščiausiesis žmoniū
Tq pitq darbq sugaishino,
Jr jūs žumaišes kalbq jū
Po wišq swietq išsklaidino.

Taip ir po čes' į kraštq šį
Gerū žmoniū waiškai atėjo,
Gražei išmana ir gali
Kurie lietuwifkai falbejo.

Jr jie atėjo fenlinkai
Tamšes wienas gires atrado,

Kur tikt žverū gywenimai,
Jr paukščių buvo be dawado.

Šernū ir sumbrū cze pulkais
Po žolę bidejį keliawo,
Glaiū ir briedžių kaur šimtais
Su sirnomis kaip kaiminkems jawo.

Mažū bet wišokiū žemai
Be skaitliaus daug cze beginejo,
D lekenciujų wel aukštai,
Wišī kampai pilni kribždejo.

Bet ir wilkū, obgrū, meškū
Daugybė lapiū, lūšiū buvo,
Jr tuls gerujū gywūliū
Tarp jų dantiū baišū užuwo.

Teip gires pilnos wišokiū
Gywujū tū czešu krutejo,
D wandenei gražiū žuwiū
Pilni kušete kaur kušėjo.

Tai musū ak tewū tewams
Išwydus tai, labai patiko,
Tai est budriems Lietuwininkams,
Tobel cžionai jie pafiliko.

2 pav. Johano Ferdinando Kelkio poemos *Lietuvininkai* pradžios fragmentas, *Saulėteka*, 1900, Nr. 8–9, p. 224; NMMB (<https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1C1B0000481398-1900-Nr.8-9>)

IKIKRIKŠČIONIŠKOSIOS KRAŠTO RAIDOS VERTINIMO SUTAPTYS IR SKIRTUMAI

Pirmos keturios *Lietuvininkų* eilutės – Milkaus poemos citata – kreipia skaitytojų akis į Kelkio kūrybą inspiravusį tekstą:

<i>Lietuvininkai</i> , 1–4 eil.	<i>Pilkainis</i> , 1–4 eil.
Kai kunigaikščiai pagonių kampe šiam valdžią tebturėjo, pirm metų dviejų tūkstančių lietuvininkai jau čion krutėjo. ¹⁰	Kaip kunigaikščiai pagonių šim kampe valdžią dar turėjo pirm metų kokią tūkstančių, jau tąsyk Pilkainis stovėjo. ¹¹

¹⁰ Čia ir toliau Kelkio poema *Lietuvininkai* nurodant eilutes cituojama iš: *Kaip qžuols drūts prie Nemunėlio...*, p. 69–85.

¹¹ Čia ir toliau Milkaus poema *Pilkainis* nurodant eilutes cituojama iš: Kristijonas Gotlybas Milkus, *Pilkainis...*, p. 36–48.

Nors citata beveik pažodinė, joje jau galime išžvelgti kiek kintančią *Lietuvininkų* pasakojimo liniją. Skaitant ir interpretuojant tekstą svarbus tampa ne tik kūrėjo-suvokėjo (horizontalusis suvokimas), bet ir dviejų tekstų dialogas ir per jį gimstanti nauja reikšmė¹². Analizuojant abiejų poemų – *Lietuvininkų* ir *Pilkainio* – dialogą skleidžiasi XIX a. kintanti krašto istorijos ir senųjų gyventojų etninės tapatybės suvoktis.

Kelkio poemos pavadinimas ir pagal jį modifikuota paskutinė pirmojo ketureilio eilutė (*Pilkainis* → *lietuvininkai*) rodo pakitusią optiką: ne remiamasi metoniminiu *pars pro toto* principu, kaip Milkaus poemoje, o pasirenkama tiesiogiai įvardyti objektą. Kūrinio dėmesio centre atsideria senųjų krašto gyventojų *lietuvininkų* istorija. Su optikos kaita susijęs ir Milkaus poemos ketureilį perimant koreguojamas laiko atskaitos taškas: *Pilkainis* stovėjo „pirm metų kokią tūkstančių“, o „lietuvininkai jau čion krutėjo“ „pirm metų dviejų tūkstančių“. Taip skaitytojas nukeliamas ne į laiką, menamą iš mitų ir pasakojimų, ne į kai kuriose kasdienybės praktikose dar atsišaukiančią „savą“ pagonišką baltų praeitį, o į knyginius, laike ir erdvėje tolimus Nojaus tvano ir Babelio bokšto statybos laikus. Anot *Lietuvininkų* teksto, būtent sugriuvus Babelio bokštui ir susimaišius kalboms į šį kraštą atsikraustė lietuviškai kalbantys „gerų žmonių vaikai“:

    Taip ir počės į kraštą šį
gerų žmonių vaikai atėjo,
    gražiai išmaną ir galį,
kurie lietuviškai kalbėjo. (17–20 eil.)

Nuoroda į biblinį tekstą ontologiškai įtvirtina lietuvių kalbą: ši krašto gyventojams esanti duota paties Babelio bokšto statytojų kalbas sumaišiusio Dievo. Tai svarbus atskirties nuo *Pilkainio*, kuriame kalbos klausimas neaktualizuojamas, dėmuo.

Kitaip Kelkio poemoje perpasakojamas ir ikirikščioniškasis krašto bei jo gyventojų laikotarpis. *Pilkainyje* senieji krašto gyventojai – karingų viešpačių valdomos gentys, nuolat besivaidijančios tarpusavyje, plėšikaujančios kaimy-

---

¹² Юлия Кристева, *op. cit.*, c. 428; Irina Melnikova, „Intertekstualumas...“, p. 307.

nų žemėse. O Kelkio poemoje, kaip minėta, lietuvininkų protėviai yra „gerų žmonių vaikai“ – stiprūs, vikrūs, sumanūs, drąsūs, visu kuo verti įgyventi ir valdyti žemę, į kurią pobabiloniniais laikais atkeliavo ir kurioje pasiliko. Tai lietuvininkų *pažadėtoji žemė* (ji „tikrai lietuvininkų laukė“, 56 eil.), vešlumo ir visokeriopo gausos kraštas:

Taip girios, pilnos visokių
gyvųjų, tuo čėsu krutėjo,
o vandeniai, gražių žuvų
pilni, kušėte kiaur kušėjo. (37–40 eil.)

Lietuvininkų protėviai stropiai vykdė biblinį uždavinį apgyventi, užvaldyti kraštą. Poemoje pagoniškos gentys kuria savo civilizaciją: puoselėja žemdirbystę, gyvulininkystę, žvejybą, statosi namus, augina vaikus. Materialinės stokos, kitų išnaudojimo šiame visuotinės gausos pasaulyje tiesiog nėra. Čia klesti darna, sutarimas, apstumas. Ir nors tiesioginių tekstų perėmų šiame pagoniškosios civilizacijos kūrimo epizode nėra, struktūriškai ir stilistiškai jis panašus į miesto kūrimo santalką *Pilkainyje*:

<i>Lietuvininkai</i> , 61–76 eil.	<i>Pilkainis</i> , 253–260, 269–276 eil.
<p>Tie susitarę čion skubriai visi iš vieno dirbt pradėjo, o taip sylingai ir macniai, kad visos girios sutraškėjo.</p> <p>Kiti tuojaus šen ten pulkais gražiai pagavo girių skinti, kad čia galėtų su savais bandelę savąją suginti.</p> <p>Kiti stipria ranka drąsiai aplinkui žvėris išgaišino beigi savuosius mandagiai giriniais gyvuliais maitino.</p> <p>Jie veik pakūrė ir butus, kad jie tuose gyvent galėtų, počės ir taisėsi laukus, kad jie javų į tuos pasėtų.</p>	<p>Iš dešimts valsčių Lietuvos sujudo kitus gaspadorius, kad trauktų medžių iš girios greitai ir per pikčiausius uorus; o vėl kiti į plytynčią turėjo aktainius nuvežti, kiti stelioti su ranka, vienokias priprovas sunešti. [...]</p> <p>Taip nei prispyrę tyčiomis stelioti žmonės dirbt turėjo ir, dirbę dvi dieni užvis, atlikę čėnę, vėl išėjo.</p> <p>Šitaipo dvidešimt butai karaliaus kaštais budavoti, šviežiems miesčionims būtinai menkus už pinigų parduoti.</p>

Pilkainyje miesto kūrimo aktas – tai optimizmu trykštanti lietuvininkų modernėjimo, integracijos į bendrą civilizacijos raidos vyksmą metafora¹³, o *Lietuvininkuose* rodoma klestinti ikirikščioniškoji civilizacija yra uždara, neturinti prasmės. Ji buvo kuriama neturint teisingo, tvirto idėjinio pagrindo. Šioje aukso amžiaus civilizacijoje buvo patenkinti tik laikino kūno poreikiai, o amžinoji siela liko apleista.

Vaizduodamas pagoniškas lietuvininkų protėvių apeigas, Kelkis seka Mil-kumi. Tai patvirtina dvi beveik pažodinės teksto perėmos ir netgi konkreitiems aspektams vaizduoti skirtų eilučių skaičiaus atitikimas. Galima sakyti, kad *Pilkainio* tekstas *Lietuvininkų* autoriui tapo savotišku pamatiniu tinklu, ant kurio buvo mezgamos temą plėtojančios prasminės gijos. Dvi minėtos perėmos įpinamos kalbant apie pagonių kunigų klaidinamus patiklius žmones ir apie nelaisvėn paimtų priešų deginimą dievų garbei:

<i>Lietuvininkai</i> , 157–164, 193–204 eil.	<i>Pilkainis</i> , 13–32 eil.
<p>Ir šiaip dar žemėj kunigų jie visokių turėjo savo, kurie paikas dūšias žmonių¹⁴ melais dar vis daugiau prigavo.</p> <p>Kiti turėjo šventąją Perkūnui ugnį pradēm kurti, kiti žmonėms veik ten, veik čia apvardyt ką ar ką suburti. [...]</p> <p>Priegtam mokino jie dievams aniems daug apieravoti, o ypačiai jų kunigams šį tą kad reikia dovanoti.</p> <p>O kartais jie irgi žmonių dievams aniems apieravojo, o ypač tai iš svetimų kare jei jųjų ką valiojo.</p> <p>Šventų ant akmenų tokius šventa su ugnimi į plentą sudegindavo jie biednus, kad jų dievams į zokromentą.</p>	<p>Šalia didžiųjų kapinių pušynė girtina stovėjo, kur ant apierų nelabų galvijų kraujus vis pralėjo.</p> <p>Ten ožį jie papjauđavo ir tuomi pagal dingsčią savo Perkūną sav suderino ir paikus žmones taip prigavo.</p> <p>Galvijų, kiaulių bei avių ant tūkstančių kas mets žavino ir prie išdrožtų abrozų į dievų garbę pakabino.</p> <p>Čia degė nepaliautina ugnis, pašventinta balvonams, čia teko smilkyt visadai aniems klastojantiems klebonams.</p> <p>O kartais ir neprietelius sugautus ant ugnies uždėjo, ir juos, skaudžiai numūčytus, į dievų garbę supleškėjo.</p>

¹³ Plačiau žr. Žavinta Sidabraitė, „Kristijonas Gotlybas Milkus...“, p. 441–487.

¹⁴ Čia ir toliau cituojant paryškintos bendrosios tekstų vietos.

Kritiškų eilučių, iliustruojančių stabmeldiško tikėjimo ir jo apeigų absurdiškumą, Kelkio poemoje gerokai daugiau nei *Pilkainyje*. *Lietuvininkuose* šiai temai skirtos net dvi grafiškai atribotos dalys – iš viso 100 eilučių, t. y. daugiau nei 21 procentas viso teksto. Nuo Milkaus *Pilkainio*, kuriame pagoniškoji praeitis aprašoma objektyviai konstatuojant, *Lietuvininkus* skiria ir atsiradęs vaizdavimo emocionalumas. Kai kurios Kelkio eilutės išduoda dirglų autoriaus santykį su pagoniškus prietarus platinančiais „dykduoniais“¹⁵. Toks pagonybės skelbėjų vaizdavimas buvo labai artimas krašte plitusiems kritiškiems keliaujančių sakytojų paveikslams. Gretinimas kelia prielaidą, kad Kelkis, pats sakytojas, kritiškai vertino bent kai kurių savo bendraminčių veiklą.

KRAŠTO SUKRIKŠČIONINIMAS: LIETUVININKŲ SAVARANKUMO PABAIGA

Krašto christianizacijos preliudija *Lietuvininkuose* tampa atgavios nerandančios, pilnatvės besiilginčios žmogaus širdies tema:

Kam der tai vis? Jei to dūšia
netur, biednoji, ko privalo? [...]
Kam tikro nér nuramdymo?
Tad širdį šis ir tas baugina,
ir nieko ši negirdž nuo to,
kurs viens visad pilnai gaivina.
Kas plaimingą tą vadins? (109–117 eil.)

Atogrąža į dvasinius individo poreikius, žingsnis psychologizmo link palyginti racionalios Milkaus poemos kontekste – reikšminga meninė Kelkio kūrybos naujovė. Kitaip nei Milkaus poemoje, kurioje dvasinė realybė yra įsigėrusi į materialaus pasaulio ženklus ir per juos reiškiasi¹⁶, Kelkio poemoje dvasinis ir materialusis pasauliai menkai tesusaistyti. *Lietuvininkuose*, kitaip nei *Pilkainyje*, kur ikirikščiūnišku laikų chaosas yra apėmęs visas žmogaus gyvenimo sritis – ir tikėjimą, ir socialinę sąrangą, ir ekonominę sutvarkymą,

¹⁵ Johanas Frydrichas Kelkis, *Lietuvininkai...*, p. 75–76.

¹⁶ Žavinta Sidabraitė, „Kristijonas Gotlybas Milkus...“, p. 474–478.

Kelkio tekste chaoso erdvė – tai vien stabmeldiškojo tikėjimo praktikos. Laikydamosis „barzdotos gadynės“ mito, *Lietuvininkų* autorius, kaip minėta, teigė, kad klaidžiojimas stabmeldystės tamsoje nesukliudė lietuvininkų protėviams sukurti darnos ir materialinės gerovės visuomenę.

Lietuvininkų autoriui, kitaip nei Milkui, svarbu parodyti, kad pirmosios pastangos sukrikščioninti kraštą buvusios taikios: misionieriai – „iš Bėmų žemės“ atėjęs vyskupas Adalbertas ir „jo draugas Brunavas“ – buvo nužudyti ne eilinių naujam tikėjimui pasipriešinusių krašto gyventojų, o pasipelnymo šaltinį prarasti išsigandusių pagonių kunigų (237–246 eil.).

Kraštą ginklu krikščioninę kryžiuočiai, net ir pripažinus istorinį jų pergalės dėsnumą, tiek Milkaus, tiek Kelkio poemose laikomi svetima, negailestingai priešiška jėga. Skiriasi tik kai kurių aplinkybių niuansai. Pavyzdžiui, ir viename, ir kitame kūrinyje nurodant, kad Kryžiuočių ordino atsikraustymo į Pavyslį priežastimi tapo plėšikiški lietuvininkų protėvių žygiai į kaimynines lenkų žemes, skirtingai įvardijamas žygių pretekstas. *Pilkainyje* prūsų kariniai išpuoliai kaimynų žemėse – tai pagoniško pasaulio bendro chaoso dalis, o Kelkio poemoje, laikantis bent kelis kartus pabrėžtos nuostatos, esą lietuvininkai niekada „daikto svetimo negorojo“ (79–80 eil.), pagoniškų genčių žygiai rodomi kaip atsakomoji reakcija į lenkų bandymus ginklu diegti krikščionybę prūsųose:

<i>Lietuvininkai</i> , 249–256 eil.	<i>Pilkainis</i> , 45–48 eil.
<p>Tai lenkai bandė su karu priverst vierop kaimynus savo, ale vargužiai tuo būdu vapsvų kaip lizdą tik užgavo.</p> <p>Nes juos išmušę padurmai, į lenkų žemę jie įpuolė ir braniję nesvietiškai, pilni naudos iš čia atstojo.</p>	<p>Į lenkų žemę neretai įvesdavo jie savo žmones ir, braniję nesvietiškai, dar daugel žudė be malonės.</p>

Šiaip Kelkis gana nuosekliai perteikė Milkaus nubrėžtą Kryžiuočių ordino istorijos atkarpą iki atsikraustant į Pavyslį: apibūdino kilnią ir sėkmingą jų veiklos pradžią Palestinoje, kur siekta ginti krikščionis, minėjo prasidėjusį nesėkmių laikotarpį, kai ordinas nusilpo ir nebepajėgė priešintis kitatikiams, pabrėžė iškilusią būtinybę palikti Šventąją Žemę ir kraustyti atgal į Europą.

Kryžiuočių antplūdis į baltų žemes *Lietuvinkuose* vaizduojamas beveik pažodine perėma iš *Pilkainio*:

<i>Lietuvinkai</i> , 297–304 eil.	<i>Pilkainis</i> , 73–80 eil.
<p>Lyg kaip užėjus darganai, nenaudės kuosos susirenka, ir į kiemus jų lek pulkai, kad girioj peno nebetenka.</p> <p>Taip išsižioję vokiečiai didžiu su umaru atjojo ir žmones su žeme skubriai vienu sykiu praryt dūmojo[.]</p>	<p>Kaipo užėjus darganai nenaudos kuosos susirenka, į kiemus nulakioj greitai, kad girioj peno jau netenka, taip išsižioję vokiečiai iš visų pašalių suėjo draug po kryželninkais skaudžiai su prūsais muštis prasidėjo.</p>

Tai vienas iš meniškiausių *Pilkainio* epizodų, tad nenuostabu, kad Kelkis, akivaizdžiai pasižymėjęs gera filologine klausa, kiek paredagavęs perėmė jį visą. Prūsų kovų su kryžiuočiais aprašymui jis skiria gerokai daugiau vietos nei Milkus. Kuria gyvą, dinamišką tekstą, įterpdamas tiesioginės kalbos vokiečių žemaičių tarme, taip pat menama prūsų kalba (tai dar vienas Kelkio poemos intertekstualumo aspektas, apie kurį šiuosyk plačiau nekalbėsime). Kovų epizodas poemoje netrumpas – jam skirta bemaž šimtas eilučių.

Kovų su gausesniu ir stipresniu priešu nualinti prūsai patys nusprendžia, kad nebūsią taip sunku „į vandenį įeiti“, t. y. pasikrikštyti, ir Kristumi pavadinti „jų Perdaitį“, t. y. vyriausiąjį dievą (381–384 eil.). Šiuo epizodu Kelkis parodo gerai perpratęs politeistinės religijos išpažinėjo prigimtį: daugel dievų išpažįstančiam žmogui nėra sunku priimti dar vieną dievą ar vieną pakeisti kitu. Taip prūsai davėsi pakrikštijami. Prasidėjo taiki krašto kolonizacija. Atvykėliai vokiečiai lėmė teigiamus krašto pokyčius:

Ir kampuks vis vis gražesnis
per jų pročę patapė,
lauks ir kožnas turts geresnis
ant dvarų ir kiemuose. (397–400 eil.)

Tačiau tokia idilė truko „valandėlę“, kol vokiečiai ėmė prūsus versti savo „verginiais“. Tuomet laisvę mylintys prūsai sukilo, išžudė vokiečius, krikščionių kunigus, išniekino bažnyčias ir susigrąžino „balvonus“. Tačiau ilgiau atsispirti

bangomis plūstančių vokiečių gausybei jie nepajėgė, turėjo pasiduoti. Lietuvininkai dar kiek priešinosi, bet ir jie po kurio laiko „pasidavė valnai“.

Vaizduodamas tiek pietvakarinių baltų kovas su kryžiuočiais, tiek pralaimėjus patirtą krašto christianizaciją Kelkis nutolsta nuo poemą inspiravusio Milkaus *Pilkainio*. Nors išlaikoma pagrindinė siužeto linija, meninė realizacija yra beveik visiškai savarankiška. Šioje jau gana originalioje dalyje Kelkis inkorporuoja tik vieną tiesioginę perėmą iš *Pilkainio*:

<i>Lietuvininkai</i> , 345–348 eil.	<i>Pilkainis</i> , 201–204 eil.
Ir prūsai priešininkų tvaną regėjo taip attvinstantį ir jau, įpuolę taip į klaną, sausį negavo keltisi.	Jie mušas per metus šešis, bet Albas markgrovs veik numano, kad sausas nesikelt galys, įpuolęs į šį bjaurų klaną.

Ir viename, ir kitame kūrinyje vienas iš frazeologizmo „Į klaną puolęs sausas nekelsi“ variantų pasitelkiamas pasipriešinimą pralaiminčio subjekto būsenai nusakyti: *Lietuvininkuose* tai kryžiuočių antplūdžiui atsispirti nebepajėgiantys prūsai, *Pilkainyje* – su galingesne Lenkijos ir Lietuvos valstybe kovą pralaimintis kunigaikštis Albrechtas.

Paskutinė ir, Milkaus pavyzdžiu, grafiškai atskirta Kelkio poemos dalis yra meniniu požiūriu vieno iš stipriausių *Pilkainio* epizodų perkūra:

<i>Lietuvininkai</i> , 441–464 eil.	<i>Pilkainis</i> , 121–136, 117–120 eil.
Lyg girioje kaip ažuolas, daug šimtų metų jau stovėjęs, visų vėtrų užgaunamas, visokius orus iškentėjęs. Galiausiai česą tą sulauk, kirvius kad žmonės savo ėmė, į girią švilpydami trauk, nes ažuolą pakirst nulėmė. Jie kert, bet ažuols stov drūtai ir jų kirtimo neatboja, bet kert ir kert perkirstinai, ir štai drūts ažuols jau linguoja!	Kaip gaspadorius su bernais, į aužuolyną nuvažiavę ir kirviais su patekintais storiausią medį kirst pagavę, vis kerta persikeistinai, pas sykį sykį atkartoja ir taip dirbę nuolatai, – aukšta viršūnė jau linguoja,

<p>Kert vėl ir vėl, jau linkst aukšta viršūnė, jau gana stovėjęs! Jis virst (kiaur žemė padreba), paskiausiai dar atsidūsėjęs.</p> <p>Taip ir lietuvininkai geri, kaip vokiečiai šen atsibrovė, per daug ir vis jų apnikti, irgi gana matydami.</p> <p>Prieš visą svietą stengtisi, tačiau, kad būsią per menki, kad ir visai dar neapveikti, su jais kariauti jau paliovė.</p>	<p>storiausias aužuols padreba ir, šen ir ten dar svyrinėjęs, braškėdams jau pasideda, paskiausiai dar atsidūsėjęs, – taipo ir žmonės Lietuvos, neprietelių visur valioti, nemitę bei tikt iš bėdos turėjo jų bernai pastoti. [...]</p> <p>Paskiaus neteko jau sylos; nesvietiškų vargų papjauti, pasidavė po jų valdžios, paliovę jau toliaus kariauti.</p>
---	---

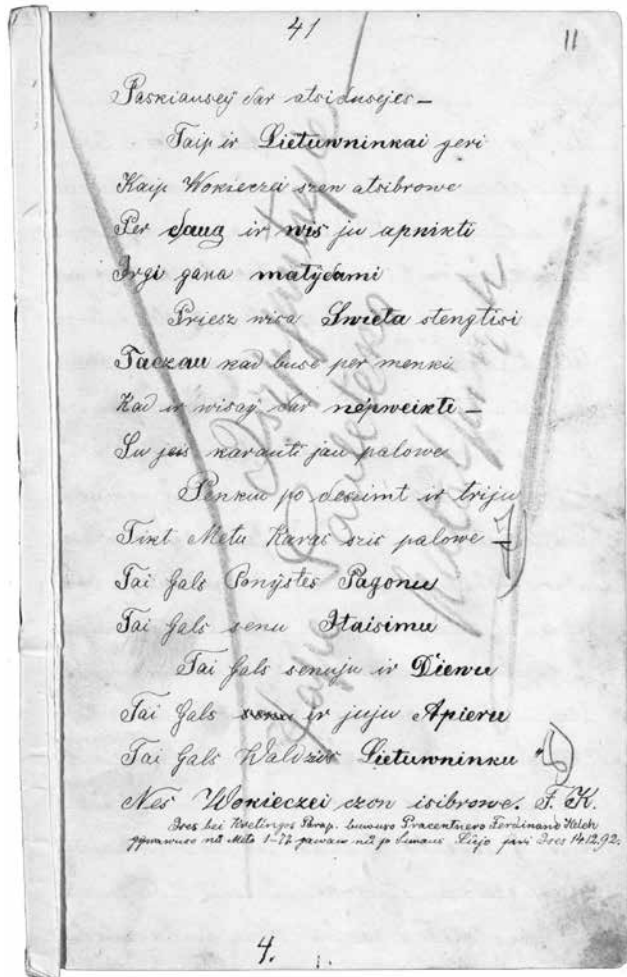
Kelkis, perkurdamas pirmtako išplėtotą palyginimą su ąžuolu, kur kas labiau akcentuoja laiko tiesėje neišvengiamą lietuvininkų pasaulio (pagonybės) žūtį: kiekvienas šimtmetis ąžuolas, nepražuvęs vėtrose, „galiausiai sulaukia česo“, kai turės būti nenugalimos jėgos (kirvio) pakirstas. Ne lietuvininkų silpnumą, o išmintį rodo sprendimas nebesispirti prieš galingesnę jėgą, paklusti istorijos pažangos vektoriui.

Kelkio poemoje šis epizodas paskutinis, po jo eina viso labo aštuonios išvadinės eilutės, o Milkaus poemos siužetas nuo čia tik įsibėgėja. Likę maždaug du trečdaliai *Pilkainio* skirti sudėtingai kryžiuočių pavergto, pakrikštyto, vėliau su Reformacija tikrąją laisvę ir krikščioniškąją tapatybę įgijusio krašto istorijai pasakoti. Milkaus poemoje seniesiems krašto gyventojams lietuvininkams lieka plačiai atviri tiek dvasinės, tiek ekonominės raidos keliai: lietuvininkai tampa gerais krikščionimis ir kaip lygiaverčiai partneriai kartu su kaimynais vokiečiais kuria modernią civilizaciją.

Kelkio išvada kitokia: lietuvininkų pasaulis poemoje sulydytas su pagonybe, tad jų pralaimėjimas vokiečiams reiškia ne tik pagonių religijos sunaikinimą, bet ir visos pagoniškos lietuvininkų civilizacijos griūtį. Laikantis biblinio pasakojimo konstrukto, krašto christianizacija suvokiama kaip esminis civilizacinis lūžis: pagonišką lietuvininkų civilizaciją keičia kokybiškai nauja krikščioniškoji, kuriama „čion įsibrovusių vokiečių“. Šio esminio pokyčio atžvilgiu naujo pasaulio kūrėjų tautinės priklausomybės klausimas tėra antrinis. Be to, prisimename, kad patys senieji krašto gyventojai, dar nepažindami tikrojo

Dievo, jo ilgėjosi, taigi jau buvo pasiruošę priimti naują tikėjimą. Štai kodėl daiktavardis „gals“, žymintis lietuvininkų pasaulio griūtį ir net penkis kartus pakartojamas Kelkio poemos pabaigoje, neskamba pesimistiškai. Tai Dievo planą ir asmens išganymo lūkestį atitinkanti civilizacinė slinktis.

3 pav. Johano Ferdinando Kelkio poemos *Lietuvininkai* 17 eilučių pabaigos fragmentas iš Visbarynų mokytojo Jurgio Režaičio (Jurgis Režaitis, 1852 – po 1917) rankraščių rinkinio *Eilawimai*. Iš rankraščio išpjauti lapai su poemos pradžia. Raudonu pieštuku užrašyta: „Išpjautieji tpe Sauletoko patalpinti“; LMAVB RS, f. 163–1086, 11r

IŠVADOS

1. Pirmoji istorinė poema lietuvių kalba – Kristijono Gotlybo Milkaus *Pilkainis* (išspausdintas XIX a. pradžioje) – inspiravo Johanną Ferdinandą Kelkį sukurti savąją istorinę poemą *Lietuvininkai* (parašytą antroje XIX a. pusėje). Kelkio sprendimas kuriant krašto istorijos tekstą remtis ir savaip interpretuo-

ti pirmtaką buvo dėsningas bendrame to meto sociokultūriniame kontekste. *Lietuvininkų* poemos intertekstualumas vertintinas ne kaip sąmoningai autoriaus pasirinkta literatūrinė strategija, bet kaip savotiška kolektyvinės nesąmonybės apraiška.

2. Milkus poemą rašė remdamasis Apšvietos epochoje įsigalėjusiu racionalistiniu istorijos raidos traktavimo modeliu. Kelkis pasakojimą apie lietuvininkus kūrė vadovaudamasis religiniu istorijos pasakojimo naratyvu. Kildindamas lietuvininkų protėvius iš kraštan atkeliavusių biblinio Nojaus palikuonių, jis tarsi siekė įteigti krikščionybės savumą seniesiems baltams ir sykiu prislopinti XIX a. viduryje sustiprėjusios germanizacijos vėl sužadintus istorinės skriaudos prisiminimus. Milkaus poema tapo tinkamu modeliu, kuriuo sekant, kurį papildant ir koreguojant buvo galima iš naujo permąstyti patį dramatiškiausią tautos istorijos laikotarpį, nusiteikti, kad lietuvininkų apsikrikštijimas – Dievo numatytas planas, o laimėjus amžinąją išganymą tikrai nereikėtų apgailestauti dėl prarastos tautinės didybės. Krikščionybę į kraštą atnešę vokiečiai pakeitė kažkada kraštan atkeliavusių lietuvininkų palikuonis. Įvyko dėsninga civilizacinė kaita: vieni ateiviai pakeitė kitus. Išvada aiškiai kitokia nei dviejų tautų darnų sugyvenimą teigusios Milkaus poemos.

3. Kelkis nusižiūrėjo iš Milkaus temą, siužetą, eilėdarą, į savo poemą gausiai inkorporavo tekstines perėmas. Tai, kad *Lietuvininkų* autorius atkreipė dėmesį, perėmė ir išplėtojo pačius meniškiausius šiaip jau literatūriniu požiūriu ne tokios stiprios Milkaus poemos epizodus, rodo jį turėjus gerą filologinę klausą. Kelkio įvykdytas naujo Milkaus poemos perskaitymo ir interpretavimo aktas XIX a. lietuvių literatūroje neturi analogų. Tai unikalus meninis eksperimentas, ne tik suteikęs papildomos gilmės (suvokimo vertikalę) Kelkio poemai, bet ir aktualizavęs tautos kultūrinėje atmintyje kūrybinį aktą inspiravusį šaltinį – Milkaus poemą.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Allen Graham, *Intertextuality*, London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2000.

Bulota Jonas, „Lietuvių periodinės spaudos ištakos“, in: *Žurnalistika*, Vilnius, 1974, t. 73, p. 125–137.

Citavičiūtė Liucija, *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

- Gargasaitė Dalia, „Poema ‘Pilkainis’ – spaudinys“, in: *Gimtasis kraštas*, 1982-06-24, nr. 25 (801).
- Girdzijauskas Juozas, „Kristijonas Gotlybas Milkus“, in: Kristijonas Gotlybas Milkus, *Pilkainis*, parengė Liucija Citavičiūtė, Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1990, p. 5–34.
- Kaunas Domas, „Lietuvininkų eilėraštis: nuo K. G. Milkaus iki I. Simonaitytės“, in: *Kaip qžuols drūts prie Nemunėlio. Iš Mažosios Lietuvos XIX a. – XX a. pradžios lietuvių poezijos*, tekstus parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė Domas Kaunas, Vilnius: Vaga, 1986, p. 5–30.
- Kaunas Domas, *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.
- Kaunas Domas, „Paiškinimai. Johanas Ferdinandas Kelkis“, in: *Kaip qžuols drūts prie Nemunėlio. Iš Mažosios Lietuvos XIX a. – XX a. pradžios lietuvių poezijos*, tekstus parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė Domas Kaunas, Vilnius: Vaga, 1986, p. 383.
- Kavolis Vytautas, *Epochų signatūros*, Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1991.
- Kelkis Johanas Ferdinandas, *Lietuvininkai*, in: *Kaip qžuols drūts prie Nemunėlio. Iš Mažosios Lietuvos XIX a. – XX a. pradžios lietuvių poezijos*, tekstus parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė Domas Kaunas, Vilnius: Vaga, 1986, p. 69–85.
- Melnikova Irina, „Intertekstualumas“, in: *XX a. literatūros teorijos: vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos studentams*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 304–324.
- Melnikova Irina, *Intertekstualumas: teorija ir praktika*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003.
- Milkus Kristijonas Gotlybas, *Pilkainis*, in: Kristijonas Gotlybas Milkus, *Pilkainis*, parengė Liucija Citavičiūtė, Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1990, p. 36–48.
- Sidabraitė Žavinta, „Kai kurios asmens ir bendruomenės modernėjimo tendencijos surinkimininkų literatūroje“, in: *Modernių iniciatyvų ir tradicijos dialogas: surinkimininkų judėjimas Prūsijos Lietuvoje*, sudarytoja ir parengėja Inga Strungytė-Liugienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2019, p. 102–143.
- Sidabraitė Žavinta, „Kristijonas Gotlybas Milkus: kūryba patvirtinta ištikimybė gimtajam kraštui ir jo kalbai“, in: Žavinta Sidabraitė, Birutė Triškaitė, *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos*, t. 1: *Vienos šeimos istorija: Mielckes vs. Milkai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022, p. 267–487.
- Кристева Юлия, „Бахтин, слово, диалог и роман“, in: *Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму*, перевод с франц., сост., вступ. ст. Г. К. Косикова, М.: ИГ Прогресс, 2000, с. 427–457 (https://zar-literature.ucoz.ru/magistratura/kristeva_ju-bakhtin-slovo-dialog_i_roman.pdf).

Intertextual Links of Johann Ferdinand Kelch's poem *Lietuvininkai*: Christian Gottlieb Mielcke's Poem *Pilkainis*

Summary

Johann Ferdinand Kelch's (Lith. Johanas Ferdinandas Kelkis, 1801–1877) poem *Lietuvininkai* (Prussian Lithuanians), composed in the second half of the nineteenth century, was first published in the monthly magazine *Saulėteka* (Sunrise, Nos 8–9, 1900), edited by Martynas Jankus (1858–1946) and printed in his print shop. It is a 472-line historical poem written in a four-line cross-rhymed iamb.

The first historical poem in Lithuanian – *Pilkainis* by Christian Gottlieb Mielcke (Lith. Kristijonas Gottlybas Milkus, 1733–1807), printed in the early nineteenth century – inspired Johann Ferdinand Kelch to write his own historical poem *Lietuvininkai*. Kelch's decision to build on and interpret his predecessor in his own way was a natural one: this was due to the issues of national and religious identity, which had become highly relevant in the socio-cultural context of mid-nineteenth-century Prussian Lithuania. The intertextuality of *Lietuvininkai* should not be seen as a literary method consciously chosen by the author but as a kind of unfolding of the collective subconscious.

Mielcke based his poem on the rationalist model of historical development that had gained a foothold in the Age of Enlightenment. Kelch built the story of the Prussian Lithuanians on a religious narrative of history. By tracing the ancestry of the Prussian Lithuanians back to the descendants of the biblical Noah, he seemed to try to inculcate Christianity into the ancestors of the old Balts and at the same time to suppress the memories of historical injustice, which had been reawakened by the Germanisation that had intensified in the mid-nineteenth century. Mielcke's poem became a suitable model, which, when followed, supplemented, and adjusted, made it possible to rethink the most dramatic period of the nation's history, to strongly suggest that Christianisation of the Prussian Lithuanians was God's intended plan, and that having won eternal salvation, one should not really regret the loss of national greatness. The Germans, who brought Christianity to Prussian Lithuania, replaced the descendants of the Lithuanians who had once come to the region. A natural civilisational change took place: some newcomers had replaced others. In his poem, Kelch abandons Mielcke's optimistic idea of an equal partnership between the two nations.

Kelch borrowed the theme, the plot, and the rhyme scheme from Mielcke and incorporated textual interpolations into his poem. The fact that he took

note of, adopted, and developed the most artistic episodes of Mielcke's otherwise artistically less strong poem shows that he had a good philological ear. Kelch's act of re-reading and reinterpreting Mielcke's poem is unparalleled in nineteenth-century Lithuanian literature. It is a unique artistic experiment that not only imparted additional depth (the perceptual vertical) to Kelch's poem, but also actualised the source that inspired the creative act in the cultural memory of the nation – Christian Gottlieb Mielcke's poem *Pilkainis*.

KEYWORDS: Literature of Prussian Lithuania; historical poem; textual interpolation; intertextual links; Christianisation.